

Ernest Koliqi e Arbëreshët e Italisë

nga ITALO C. FORTINO

Arbëreshët e njohin si *profesori* që mbësonte gjuhën shqipe në Universitetin e Romës, ku shumë të rinj nga katundet arbëreshë të Kalabrisë, të Siqelisë dhe të Molisit, që studiojin në Romë, vejin e e gjëjin sa t'ë njihin, dhe shumica, sa të gjegjin lecionat që ai mbante te Instituti i Studimeve Shqiptare. Këta të rinj arbëreshë, pas laures, kur ktheheshin në katundet e tyre rrëfejin për *Profesorin* i cili i kish mbësuar si flitet në Shqipëri, si ka qenë dhe si është situata kulturore dhe letrare në këtë komb të posaçëm, që pati një histori e cila në pjesën më të madhe është edhe historia e arbëreshëve të Italisë. Me të vërtet për shumicën e këtyre studenteve ka qenë një moment i veçant takimi me Koliqin, sepse ky qe Burri që i zbuloi historinë e tyre, që i ndihu të mirrin vetdijë të qenies së tyre, Njeriu që i hapu sytë sa të ruajnë të kaluarën dhe të ardhmjen me objektivitet dhe me një pikëpamje historikisht më e vërtet. Ky takim ka qenë shumë i frytshëm. Këta të rinj vleftësuan idetë, mësimin, njohuritë e këtij Burri të pasur me përvojë jo vetëm kulturore por edhe politike e shoqërore. Mësimi i Ernest Koliqit, në realitet, nuk kufizohej në leciona akademike të ftofta të profesorit të Universitetit; mësimi i Tij thellohej në njerëzimin. Ai sillte një fjalë që ish e mbështetur në një përvojë të gjatë, në përvojën e Burrit që kish njohur mirë cila ish dhe cila është jeta e shqiptarëve autentikë, jeta e atyre që Ai njohu mirë kur i ri i takonte ndë malet e Malësisë ose të Dukagjinit. Këta të rinj që i vanë pas lecionave gjatë viteve të mësimit në Universitet, dal ngadalë zbuluan fshehtësitë e jetës së Tij dhe fshehtësitë e jetës së tyre.

Me një fjalë ata vunë re gjithmonë më shumë se duke njohur mirë kulturën, letërsinë dhe gjuhën shqipe, jo vetëm afroheshin shpirtërisht jetës së Tij por mirrin vetdijë për prejardhjen e njëjtë.

Duhet t'ë njohim pa dyshim se duke sjellë përpara një punë që nuk i përkiste vetëm mësimit të Universitetit, por që prekte jetën e arbëreshëve, prejardhjen e tyre, të kaluarën dhe situatën e tyre të sotme, Ai, me fjalën e Tij, zgjoi vetëdijën e arbëreshëve, i dha fuqi, vuri në dukje se arbëreshët nuk vdiqën, por se kanë një fuqi të mbrëndëshme që nuk mund të shuhet. Është bukur, këtu, të kujtojmë fjalët që Ai shkroi për arbëreshët duke i kushtuar poemthin

Kangjelet e Rilindjes në vitin 1959. Ai thotë: « *Kët poemth, endun me fletë dafine arbnore të rîmuna në lot t'idhëta malli, auktori ia kushton Arbreshve t'Italis, të cilët, tue u qindrue besnikë, për pêsë shekuj në dhé të huej gjuhës e dokere të të Parvet, dishmojnë shkëlqimisht para botës mbarë se shpresa në fate të bardha t'Atdheut, qi ushqejnë Bijt e Shqipes, nuk shuhet në vâj të mërgimere por kapërcen, prorë e gjallë gjallnuese, zezonat e Kohës edhe vezullon e përjetëshme mbi prak t'agimere të reja ». Punës së Profesorit u përgjegj mjaft shpejt vepra e arbëreshëvet.*

Disa vitë më vonë fuqitë kulturore të arbëreshëvet të Kalabrisë mblidhëshin rreth revistës *Zgjimi* e jipin fill një jete së re të pasur me shpresë në një ardhmje më të mirë, kur gjithë arbëreshët do të vetëdijë për situatën e tyre jetësore dhe kulturore, kur do të mbësojnë në shkollat më mirë dialektin arbëresh dhe gjuhën shqipe, kur do të kenë më mundësi për të zhvilluar një kulturë më të shëndoshtë.

Ata të rinj që vazhduan rrugën e mësimit të Tij dhe studiuuan historinë, letërsinë dhe kulturën arbëreshe dhe shqiptare, u kanë diplomuar në gjuhën dhe letërsinë shqipe. Disa nga këta, ndën drejtimin e Tji, shkuan ndë katundet arbëreshë të Kalabrisë sa të mblidhin lëndë të letërsisë gojore, kështu që Instituti i Studimeve Shqiptare mbërrijti të botojë katër vëllime me prralla, fjalë të urta dhe gojdhëna. U shtua edhe interesim për shkrimtarët arbëreshë. Vepra kryesore e më të madhit poet arbëresh në letërsinë shqipe, *Jeronim De Rada*, për të parën herë qe e studiuar si duhet. Z. Gradilone, adsistent i Profesorit, pregatiti botimin kritik. Drejtimi i E. Koliqit qe i domosdoshëm për të hapur rrugën shumë studiuesve arbëreshë që interesohen dhe japin një kontribut të vlerfshëm kulturës dhe letërsisë shqipe.

Pas revistës *Zgjimi* edhe disa tjera të përkohëshme filluan të botoheshin. Edhe këto sualltin përpara problematikën arbëreshe që ka si qëllim vleftësimin e kulturës arbëreshe duke krijuar një kuadër profesorësh të pregatitur që mund japin mësimin e dialektit arbëresh dhe të gjuhës shqipe, në shkollat e katundevet arbëreshë të Italisë kur qeveria krahinore do të bindet të lejojë mësimin e gjuhës shqipe në katundet ku flitet kjo gjuhë.

Këtu kujtojmë punën e vleftshëm të revistave *Zëri i Arbëreshëvet*, *Zjarri*, *Katundi ynë* etj. Duhet të pohomi se gjithë këto revista muarrtin fill nga e përkohëshmjia e themeluar nga E. Koliqi *Shêjzat*, ku kanë botuar shkrimet e para shumë arbëreshë e ku u paraqitën problemet më të mëdhenj të botës arbëreshe.

Lëvizja kulturore arbëreshe të këtij shekulli është e mbështetur në veprën dhe në punën e E. Koliqit. Ish si Njeri që siall përpara fjamurin, i përcjellur nga një murrë njerëzish që kanë të njëjtat probleme dhe që nisen për të njëjtin qëllim. Edhe poetët arbëreshë të sotshëm, si Vorea Ujko, Lluka Perrone, Xhiosafat Frashino etj. u lenë në këtë lëvizje kulturore dhe kanë dhënë dhe japin një kontribut

të naltë krijimtarisë letrare arbëreshe. Është e nevojshme të thomi një fjalë edhe për organizatat kulturore që u sajuan në këtë kohë: shoqata *ALADI* mbledh mësuesit arbëreshë dhe vepron të vëhet mësimi i gjuhës shqipe në shkollat e katundevet ku flitet arbërishtja. Kujtojmë edhe kursin që ka organizuar kjo shoqatë në Guardia Piemontese për mësuesit arbëreshë në vitin 1965; bashkimi *UCIA*, përfaqëson të gjithë katundet arbëreshë dhe mbron kulturën duke studiuar edhe zhvillimin; tjetra shoqatë *ACIA* bashkëpunon për të njëjtat qëllime. Në vitet e fundit kanë qenë bërë shumë përpjekje për zgjimin e ndërgjegjes së popullit arbëresh e mund të thomi se një pjesë të madhe i vete E. Koliqit, i Cili shumë herë shkoi në mes të Arbëreshëve të cilëvet i solli një fjalë të sigurtë që tingëllon si një fjalë udhëheqësi ndaj së cilës u kthien shumë arbëreshë që nuk harruan prejardhjen e tyre dhe që kanë besë në vlerën e kulturës së tyre. Mësimi i Tij si një kondër vaji u shprish në të gjithë katundet arbëreshë. Kur Ai pregatiste studentët në Universitetin e Romës kish përpara sysh të ardhmjen, atë që ata të rinj mund të bëjnë një herë që ktheheshin në katundet e tyre. Kështu se edhe mësimi shihej nga një tjetër pikëpamje, bëhej mision, njerëzohej. Prof. Koliqi ishi i bindur se çdo student që pregatisej mirë, që mirëkuptonte rolin e vet dhe problemin jetësor të pakicës etnike gjuhësore arbëreshe mund të ish si një kope gruri që vëhet ndënë dhé e me kohë bëhet një kalli. Fjala e Tij dhe mësimi i Tij janë të gjalla në shumë të rinj që me kohë shpresojmë se do të lënë një gjurmë në realitetin e botës arbëreshe.

Përfundonj duke paraqitur takimin e parë të Profesorit me arbëreshët e Kalabrisë. Ish e treta ditë e Pashkëvet e Ai gjëndeje në Frasnitë, një katund arbëresh të krahinës së Kosenxës. Në këtë katund të martën e Pashkëvet kremtohet *vallja*. Vashëza e trima ecin katundit e katundit duke kënduar e duke luar. Ai kish dalë nga shtëpia e një miku, ku ish mysafir, e vej udhës e udhës i vetëm, kur gjegji një këngë që i dukej kënga e valles së Shkodrës.

Kështu Koliqi e përshkruan këtë takim:

*« Tuba vashash si mbretnesha
stolis' shtatin n'zoga t'ndritëshme
tue i thânun kângëve
m'u beditne me hap kcimi.*

...
*M'shtëne njomet midis tyne
bukurisht tu'i shndrruemun hapat*

...
*Ecshin t'lumet vallatare
tue këndue kâng't e motshme.
— Mirë se erdhe n'truell t'Frasnitës
vllau ynë i zgjedhuni:
i patrandun ktu besimi*

*në rilindje t'Arbënit
 qindroi gjat' pes'shekujve:
 ngjalli n'tê shpresat e shueme:
 midis nesh n'haré valvitu
 vetmitar si flamuri
 nalt shtjellue n'nji curr t'lulzueshëm
 në lirin e ërnave —*

*Lule prej dritoreve
 mbi né âmbël rësheshin ».*

Arbëreshët nuk mund t'e harrojnë kurrë këtë Burrë që u interesua shumë për ata. Në mërgim si ata, larg nga shtëpia ku u kishin kaluar vitet e para bashkë me prindërit dhe me vëllezërit, Ai shpirtërisht ka qenë shumë afër arbëreshëve, pse Ai kishin përshtipjen se i njëjti fat kishin përcjellur arbëreshët në Itali para 500 vjetësh dhe Atë në shekullin XX.

...Lexohet me ândje prodhimi i Koliqit, âsht tërhjekës, të bân për vete si një fillad prendveruer, si një puhí vetore, e lehtë dhe e âmbël; ká gjânsí frymzimi, thellësi mendimi, lehtësi pende qi âsht cilsi e krijimtarvet fatlumtun. Mendimet i rrjedhin njëni mbas tjetrit gjithmonë të lidhuna, dhe fjala nuk i shkrepë kurr për t'i shprehë këto në mënyrë të bukur e të zgjedhun. E kemi ndigjue shpesh tue folë para publikut në rase të ndryshme, në qarqe letrare e në rrethe miqsore. Fjalimet e konferencat e tija, me mbrendi kulturore, me larmi argumentesh, do t'a shtojshin vargun e botimevet në mënyrë të dukshme. Mjerisht shumicën e tyne e ká mbajtë pá ndonji përgatitje paraprake, pá marrë ndonji shenim, kështu që as ai vetë nuk do t'ishte sot në gjendje t'i përmblihte. Kështu thuej edhe për artikujt e panumër të shpërndamë ndër fletore dhe revista; po të përmblihdeshin, do të sajojshin edhe këta vëllime të tâna. Me rândësi do t'ishte edhe botimi i epistolarit, të cilin ai e ruen me zili, pse prej tij mund të nxirej lândë e mjaftë dhe e sigurtë për të përpilue sidomos historin e mërgatës shqiptare me të gjitha përpjekjet për bashkim punimi, memorandumet, bisedimet, vendimet, mendimet e njënit e të tjetrit.

KARL GURAKUQI

(Ernest Koliqi në *Shëjzat*, VII, 1963, nr. 5-8 faqe 162-172).